

i

**TSHINWE NA TSHINWE
TSHINE TSHA KWAMA
ÑWEDZI WA VHASWA**

2021

NGA

MUSIWALWO NORMAN RAMAGWEDZHA

TSHIVENDA

NLB MEMBER

PANSALB

ZWI RE NGOMU**MASIATARI****1. MARANGAPHANḐA**

- 1.1. Hune ḥwedzi wa vhaswa wa bva hone
1.2. Ndi ngani ḥwedzi wa vhaswa u tshi pembelelwa

1

1

2. MUTUMBU

1

- 2.1. (a) Zwe ḥwedzi wa vhaswa wa thomisa zwone
(b) Ho itea mini nga 16 Fulwi 1976
(c) Zwivhangi zwa pfhudzungule SOWETO
2.2. Ndi vhafhio vho tikedzaho mugwalabo?
2.3. Ho vha hu na vhathu vhangana?
2.4. Ho lovha vhathu vhangana?
2.5. Kha ri hulise vhaswa vha 1976.
2.6. Mvelelo dza pfhudzungule dza SOWETO.
2.7. Kha ri funze shango nga ḍivhazwakale yashu.
2.8. Kha ri tuḥuwedze vhaswa vha ḥamusi.
2.9. Ri nga pembelela hani ḥwedzi wa vhaswa nga 2021
U ya phanḑa?

1

1

1

1

2

2

2

2

2

3

3

3

3. PHENDELO

Mawanwa na tuḥuwedzo

3

1. MARANGAPHANDA

Tshifhinga tsha khethululo nga lukanda tsho dzhia vhangaphanda vha Vharema vhe fhasi lune pfhunzo yavho ya dzhielwa fhasi i tshi vhambedzwa na ya Vhatshena. Nga ja 16 Fulwi 1976 vhagudiswa vho dzudzanya mutshimbilo wa mulalo. Wo vha u mugwalabo wa u gwalabela pfhunzo ya tshitalula na u hana u shumisa luambo lwa Tshivhuru (Afrikaans) sa luambo lwo themendelwaho kana lwa tshiofisi. Ho vha na u thuntshwa ha vhagudiswa vhanzhi lwe vha madana vha fhedza vho lovha. Zwenezwoha, nwedzi wa vhaswa wo dzhiwa sa nwedzi une wa vha na holodei ya duvha ilo le vhaswa vha vhulahwa nga muvhuso wa tshitalula fhanu Afrika Tshipembe we wa humbudza na u thonifha migwalabo ye ya fhedza yo ita uri shango lothe li humbule zwe zwa itea nga pfhudzungule dza SOWETO dza 1976.

Nwedzi wa vhaswa u pembelelwa Afrika Tshipembe lothe nga duvha ja 16 Fulwi, nwaha muñwe na muñwe. Vhonzhi ha vhatu vha dzhia tshifhinga tshavho tsha ndeme vha tshi shumisa kha u hulisa duvha heli. Vha ita hezwi hu u thonifha divhazwakale i re kha nwedzi hoyu. Vhatu vha mirafho yo fhambanaho vha a kuvhangana vha vha fhethu huthihi vha tshi humbula vhalwi avha nga u davihdzana nga nyambo dzavho dza Tshirema.

2. MUTUMBU

Nga murahu ha nwaha wa 1994 musi vhudilangi ho wana tshidulo kha tafula ja Afrika Tshipembe, zwo mbo di itwa lwa tshiofisi uri duvha ili ja 16 Fulwi 1976 li mbo di vha holodei ya nwaha muñwe na muñwe nga leneli duvha. Hezwi zwo vha zwi tshi itelwa u elelwa na u thonifha vhalwelamboholowo vhaswa vhe vha lozwa vhutshilo havho vha tshi khou lwela nyimele na kudzulele kwa pfhunzo ine ya vha hone namusi. Fhedziha naho zwo ralo, ndeme ya duvha ili hu swika hune ya xedza ndivho yayo nga mulandu wa uri vhanwe vha vhaswa vha musalauno a vha dzhieli ntha nwedzi hoyu wa vhaswa na luthihi lini.

Pfhudzungule dza SOWETO dzo vha u gwalaba ho rangwaho phanda nga Vharema vha Afrika Tshipembe vhane vha nga Tsietsi Mashinini na vhanwe vhe vha vha vha tshi khou gwalabela 'AMD' kana 'Afrikaans Medium Decree' ya nwaha wa 1974 ye ya vha i tshi khou kombetshedza zwikolo zwothe zwa Vharema u shumisa luambo lwa Tshivhuru (Afrikaans) na lwa Tshiisimane (English) kha ndinganyo ya 50-50 sa luambo lwa ndaela. Nyambo dzashu dza tsiko dzo vha dzi tshi shumiswa kha zwa vhureleli, muzika na nyonyoloso fhedzi, ngeno dza Tshirema dza vho nga a dzi swikelela kha zwa pfhunzo na ndaela.

Pfhudzungule dza SOWETO dza 1976 dzo vhangwa nga zwi tevhelaho:

- Pfhunzo dza tshitalula.
- Zwiitwa nga dzangano ja ANC na Radio ya mbofholowo [*Radio Freedom*] kha nyandadzamafhungo.
- Mbofholowo ya Angola na Mozambique yo fhaa fulufhelo fhanu Afrika Tshipembe.
- Thuthuwedzo ya 'Black Consciousness Movement'.
- Khaedu ya matshilisano na zwa makwevho.

Musi nzudzanyo dza u funza vhaswa vha Vharema nga Tshivhuru na Tshiisimane yo itwa, vhunzhi ha vhagudiswa vha Vharema a vho ngo ima nazwo. Dzangano la u imelela Vhagudiswa la SOWETO [SSRC] na Dzangano la Vharema lo Dzivhuluwaho [BCM] o mbo di thoma u ita migwalabo. Musi Dzangano la u imelela Vhagudiswa la SOWETO [SSRC] na Dzangano la Vharema lo Dzivhuluwaho [BCM] vha tshi dzudzanya mugwalabo, sa musu vha tshi zwi divha uri munwe muthihi a u tsi mathuthu, vho mbo khuruxanya vhagudiswa vha fhiraho 20 000 u gwalaba. Vhadededzi vha re SOWETO na vhone vho mbo di tikedza uyo mutshimbilo nga murahu ha musu Komiti ya Tshumelo [Action Committee] yo khwathisedza vhudivari na tshumelo ya mulalo.

Musi mugwalabo u tshi thoma vhagudiswa matshudeni vho mbo di thoma u tshimbila vha tshi khou imba u bva sekhondari ya ntha ya Naledi vha fhira nga ngei sekhondari ya ntha ya *Morris Isaacson*, vha tshimbila nga tshitarata tsha Vilakazi vho livha tshitediamu tsha *Orlando* he vha vha vha tshi khou ya u tangana na vhanwe vhagudiswa ngavho vhane vha bva kha zwinwe zwikolo uri hu vhe na mutangano muhulu fhasi ha vhangaphanda ha Tsietsi Masinini. Musi zwi tshi khou ralo, mapholisa vho vha vha tshi vho zwi divha uri hu na mugwalabo. Vho mbo lingedza u thivhela mugwalabo uyo vha vho fhedza vha tshi vho thuntsha vhagudiswa nga gulu dza vhukuma, vhaswa vhane vha lingana 700, ha fhedza ho huvhala vhagudiswa vhane vha fhira 1000. Ho vha na nwana muthihi wa mutshena we a lovha ane a pfhi *Edelstein*.

Nga divha heli la 16 Fulwi 1976, zwigidi na zwigidi zwa matshudeni vho vhea vhutshilo havho khomboni vha tshi khou lwela ndeme na mbofholowo ya pfhunzo ine ya vha hone namusi. Ndi ngazwo namusi ri tshi thonifha maanda avho na u shumesa havho. Ri pembelela divha ili i ndila ya u humbula vhutshilo ha vavhali, vhaswa vhe vha lovha sa *Hastings Ndlovu* na *Hector Pieterse*. Havha ndi vhone matshudeni a u thoma u lovha musu hu na pfhudzungule dza SOWETO dza 1976 nga divha helo la 16 Fulwi, nge vha tou thuntshwa nga gulu dza vhukuma.

Hu pfhi u divha nga ha divhazwakale ya zwithu ndi u dzudzanya vhumatshelo nga ndila yoneyone. Ndi ngazwo u funza vhagudiswa vha Afrika Tshipembe nga ha divhazwakale yashu zwi tshi vha thusa u dzhia tsheo dzonedzone dza vhumatshelo havho. Nwedzi wa vhaswa u livha kha u kona izwi nga u funza vhatu uri ndi nga mini vhaswa vha 1976 vho lwela u thomiwa ha mulayo wa pfhunzo ya tshitalula nga nwaha wa 1953. Vhatu vha Afrika Tshipembe vha tea u divha divhazwakale yavho nga vuphara na vhudzivha u itela u divha hune vha bva hone na hune vha ya hone.

Vhaswa vha nwanaha vha tea u tshuwedzea zwiwulu nga vhaswa vha 1976. Ndi ngazwo hu na nyambedzano nnzhi dza pfhunzo kha *Radio* nga nwedzi wa vhaswa. Havha vhatu vha toda uri ri tshuwedzee nahone ri dzhie vhudifhinduleli sa vhagudiswa vha sekhondari ya ntha ya Naledi na *Morris Isaacson* vhe vha toda u vumba vhangaphanda vhahulwane vhane vha nga Tsietsi Mashinini we a ranga mugwalabo ya SOWETO.

Kha mavundu othe matanu-na-mana muvhuso wa zwino wo rangwaho phanda nga ANC u fara mitangano yo fhambanaho ya u elelwa vavhali vha vhaswa vhe vha lovha nga la

16 Fulwi 1976 kha pfhudzungule dza SOWETO. Muphresidenthe vha nanga vundu lĩthihi lĩne vha amba vhe khaŵo u elelwa vhahali avha, tshipitshi tshavho tshi a vhonwa na u thetsheswa kha vhudavhidzani hothe ha khasho ha *SABC* sa thelevishini na *Radio*, zwenezwoha vha a topola vhañwe vharangaphanda vha re fhasi havho u ya kha mañwe mavundu vha tshi ñea zwipitshi nga ha vhahali vha vhaswa avha.

A tou vha Mashudumavhi ngauri vhaswa vha ano maḍuvha vhudzuloni ha uri vha elelwe vhahali avha, vhone vha vha vha madakaloni vha tshi khou nwa mahalwa na u ḍiphiṅa. Tshelede nnzhi i a bva ya badela vhaĩmbi vha mvumvusa vhaswa vane vha fhedza vho ḍiphiṅa tshifhinga tshilapfhu. Thikhithi dzi a rengiswa hothe, mafhungo a ḍadza shango lothe. Kha maḍikiṭa a fumi ane a nga vha hone u nga wana hu tshi tou vha na lĩthihi la u humbula vhahali vho lwaho nndwani, hafha huñwe hothe vhathada vha vha vha tshi khou ḍiphiṅa nga u nwa mahalwa na u ita zwa vhudzekani.

Pfhudzungule dza SOWETO dzo ḍisa mvelelo dzi tevhelaho:

- U lozwea ha vhutshilo.
- U farwa.
- Vha maḍana vho ṭalifhaho u bva shangoni la Afrika Tshipembe vha ya u pfhumbudziwa kha mañwe mashango a nḍa kha vhuimo ha dzangano la *ANC* na *PAC*. Ho mbo vha na tshumelo ya poliṭiki yo engedzwaho kha shango musi vhaswa vho ḍiĩmisela u livhana na muvhuso.

Thengiso ya halwa fhanu Afrika Tshipembe nga ḍuvha yo mbo ḍi gonya nga 12% kha kurengiselwe kwo ḍowealeho. Tshiñwe tshipiḍa tshi no mangadza ndi tshi tevhelaho, nga ḥwedzi wa Fulwi ḥwaha muñwe na muñwe, kurengiselwe kwa halwa ku mbo ḍi gonya nga 25%. U bva kha kurengiselwe kwo ḍowealeho zwi amba uri ho vha na u gonya ha 13% kha kurengiselwe kwa halwa nga ḥwedzi wa vhaswa. Vhaswa vha nwa lwo kalulaho mahalwani na phathini dze vha ḍidzudzanyela dzone. Izwi zwothe zwi itwa nga ḥowelo ya uri: 'I nwani u swika ni tshi wa'.

Hu sa#athu u vha na dwadzetshifu la 'Covid 19' le la tshoṭela shango lothe nga vhuphara u bva Ṭhafamuhwe 2020, ro vha ri tshi pembelela u humbula vhahali vha 1976 ro kuvhangana fhethu huthihi ri vhanzhi, zwino mashudumavhi u bva tshee ra wana itshi tshiwo tsha *Covid 19* na luṭa lu ofhisaho lwa vhuraru, zwi vho konḍa uri ri kuvhangane. Zwenezwoha ri elelwa vhahali avha ro ḍidzulela mahayani ashu. Ri khou tshila kha kutshilele ku songo ḍowealeho [*New Normal*].

Nḍila yavhuḍi ya u pembelela ḥwedzi uyu ndi u funza vhaswa nga zwe zwa itea nga la 16, la ḥwedzi wa Fulwi 1976, na uri vha ḍivhe vhuṭungu he vhaswa vha itsho tshifhinga vha ṭangana naho u itela vhutshilo havho vhu ḍaho.

PHENDELO

Nga ḥwaha wa 1994 musi Phresidenthe wa kale, Vho Nelson Rolihlahla Mandela vha tshi vha muphuresidenthe wa u thoma wa Murema wa Afrika Tshipembe, vho mbo ḍi

rwela tari duvha la 16 Fulwi n'waha muñwe na muñwe uri li vhe holodei, zwenezwo zwo mbo di ita uri n'wedzi wothe wa Fulwi u mbo di vha n'wedzi wa vhaswa.

Zwenezwoha zwi mbo ita uri ri kone u humbula vhaswa vha vhalwelambofholowo na u pembelela u thoma ha luta luswa. Masiandoitwa a vhahali avha vha no nga *Hastings Ndlovu*, *Hector Pieteron* na vhañwe, a fanela u dzula e hone u ya nga hu sa fheli, malofha avho ho ngo shululela lifhedzi, fhedziha o shululela u sheledza miri ya mbofholowo na mvelaphanda Afrika Tshipembe.

Muñwe wa vhagudiswa o sumbedza uri nga n'wedzi hoyu wa Fulwi n'waha muñwe na muñwe hu tea u vha na mutangano wa vhaswa hune vha tangana vha langana uri vha nga tutuwedza hani nzulele ya pfhunzo ya fhano Afrika Tshipembe na uri vha vhe vha ndeme kha shango lavho, khathihi na u dzhiela nyambo dzothe dza Afrika Tshipembe ntha. Zwino nga mulandu wa dwadzetshifu la *Covid 19* mitangano i vho farwa nga u shumisa zwishumiswa zwa vhudavhidzani matshilisano.

ooooooooOoooooooooooooooooooo